

Iji Atụ̀tụ̀ Ncheke Tụ́chaa Ngwa "Ri" dị ka ÍsÍ n'ebe Ngwaa ÒRÍRÍ ndị ọ̀zọ̀ dī

Orji, Ethel Odinakachi

Ngalaba Amụ́mamu Igbo, Afrị́ka na Nzikọ́rịta Ozi
Mahadum Nnamdị Azikiwe, Ọ́ka
eo.orji@unizik.edu.ng

Ụ́mị́edemede

Nchọ́cha a lebara anya na ngwaa 'ri' dī ka ÍsÍ n'ebe ngwaa òrírí ndị ọ̀zọ̀ dī n'Igbo. Nsogbu nchọ́cha a bụ́ na ọ́ dighị́ ebe e jirila atụ̀tụ̀ ncheke were tuchaa ngwaa 'ri' dī ka ótù́ n'ime ngwaa òrírí e nwere n'Igbo. Ebumnobi nchọ́cha bụ́ ịchọ́puta ma a ga-ejinwu atụ̀tụ̀ amụ́mamu ncheke were tuchaa i sí okwu a. Ọ́zọ̀ bụ́ ịchọ́puta etu ngwaa 'ri' siri buru ya bu ÍsÍ n'ebe ngwaa òrírí ndị ọ̀zọ̀ dī. E nwetara ngwaa nchọ́cha site n'igụ́ akwụ́kwọ́ ọ́gugụ́ ndị́ e dereela n'ihe metụtara í sí okwu a. E jikwa atụ̀tụ̀ amụ́mamu ncheke were tuchaa ngwa nchọ́cha e nwetara n'emem nchọ́cha a. A chọ́putara na 'ri' dī ka otu n'ime ngwaa òrírí bụ́ ya kwọ́ ngwaa òrírí ndị ọ̀zọ̀ n'azụ́. onye na-elo nri na-eri nri. Onye na-ata ji na-eri ji. A chọ́putara na a ga-ejinwu atụ̀tụ̀ ncheke were tuchaa ngwaa òrírí n'Igbo. Nwa nchọ́cha na-atụ́ aro ka ndị́ ọ́ka asụ́sụ́ na ndị́ nchọ́cha ndị́ ọ̀zọ̀ were atụ̀tụ̀ ncheke tuchakwuo ngwa ndị́ ọ̀zọ̀ ma deputa ya n'akwụ́kwọ́ iji mee ka onye ọ́bụ́la nwere mmasị́ n' asụ́sụ́ Igbo tumadu n' ebe amụ́mamu ncheke dī hu ebe e deturu ya edetu n'akwụ́kwọ́.

Ọ́kpurụ́kpụ́ Okwu: atụ̀tụ̀ ncheke na ngwaa òrírí

Mkpólite

Nchọ́cha a lebara anya n'ihe bụ́ ebumnobi nchọ́cha a nke bụ́ ịkọ́wapụ́ta ma a ga-ejinwu atụ̀tụ̀ ncheke tucha 'ri' dī ka ngwaa òrírí n'Igbo. Nchọ́cha a ga- akọ́wapụ́ta etu ngwa 'ri' siri buru ÍsÍ ngwaa òrírí ebe ngwaa òrírí ndị ọ̀zọ̀ na-eso n'azụ́. Ihe kpalitere mmụ́ọ́ nwa nchọ́cha bụ́ na ọ́tụ́tụ́ ndị́ ejirila atụ̀tụ̀ ncheke were tuchaa ngwa dī iche iche mana a hụ́ghị́ ebe e jiri atụ̀tụ̀ ncheke tuchaa naanị́ ngwaa 'ri' n'Igbo. Iji mejupụ́ta ebumnobi nchọ́cha a, a gurụ́ ma tleele ọ́tụ́tụ́ akwụ́kwọ́ agumagu dī iche iche ndị́ ọ́ka asụ́sụ́ dere n'ebe o metụtara isiokwu a. Ajujụ́ ụ́fọ́dụ́ ga-enye aka n'emem nchọ́cha a bụ́ :Giní ka atụ̀tụ̀ ncheke putara? Kedu ka ngwaa 'ri' siri buru ÍsÍ sekpu ntị́ nye ngwaa òrírí ndị ọ̀zọ̀? A ga-ejinwu atụ̀tụ̀ ncheke tuchaa ngwaa 'ri' n'Igbo. Uru a ga-erite na nchọ́cha a bụ́ na ọ́ ga-enye aka ihu ebe e deturu ihe n'isiokwu a n'Igbo. Ụ́mụ́ akwụ́kwọ́ na-agú Igbo na mahadum nakwa ndị́ nkuzi na-akuzi Igbo ga-erite uru site na nchọ́cha. Ọ́ ga-abakwara onye ọ́bụ́la chọ́rọ́ ime nchọ́cha n'isiokwu a maọ́bụ́ isiokwu yitere ya uru n'ihina na ha ga-ahụ́ ebe e deturu ihe na ya edetu.

Ntulegharị́ Agumagu

Ntulegharị́ ihe ndị́ e dere n'isiokwu a gbadoro ụ́kwụ́ n'ihe ndị́ a: nkọ́wa ngwaa, nnyocha atụ̀tụ̀, nchọ́cha e merela n'isiokwu yitere nke a na nchikọ́ta. Amụ́mamu atụ̀tụ̀ ncheke malitere n'ihina ndọ́rọ́ndọ́rọ́ otu kwe na otu ekweghị́ n'ebe amụ́mamu asụ́sụ́ dī. Croft na Cruse (2004) kọ́wara na amụ́mamu atụ̀tụ̀ ncheke malitere n'ihina mbọ́ ndị́ mmadu na-agba n'ihina etu a ga-esi mụ́ọ́ asụ́sụ́ ka o wee nwee nghọ́ta. Ha kọ́wara na ọ́ malitere n'afọ́ 1980 ma na-abawanye n'amụ́mamu ya nakwazị́ nghọ́ta ya. Atụ́matụ́ ncheke dī ka Lakoff (1987) siri mee ka a mata bụ́ amụ́mamu putara ọ́huru nke e wekọ́tara n'ihe a maara gbasara uche site na ngalaba amụ́mamu ndị́ ọ̀zọ̀ bụ́ amụ́mamu ime mmụ́ọ́, sayensi asụ́sụ́, ntọ́ropọ́lọ́jị́, fılọ́sọ́fı́ na amụ́mamu kọ́mputa. N'asụ́sụ́ ọ́bụ́la, ọ́ dī ka a ga-ası́ na ọ́ bụ́ ngwaa kachası́ dī mkpa n'ime ahirjokwu n'ihina ọ́ bụ́ ngwaa na-eme ka ahirjokwu nwee nghọ́ta zuru ókè. A ga-amata na asụ́sụ́ Igbo bụ́ asụ́sụ́ gbara mgboroḡwụ́ ya na ngwaa. Mgbe mmadu kwuru okwu, o nwere ebumnobi onye ahụ́ chọ́rọ́ ıziputa mana ọ́ buru na ngwaa adighi n'ahirjokwu ahụ́ e meputara, ahirjokwu ahụ́ agaghı́ ezu oke, nke a ga-eme ka ebumnobi onye kwuru okwu ghara inwe ezi nghọ́ta. Ngwaa ı́dı́ n'ahirjokwu na-enye aka ı́chikọ́ba echiche mmadu onu. Mmadu dı́ ka Ngoesi (2004) kwuru na, "Ngwaa bụ́ mkpuruokwu na-ekwu ihe maka mkpọ́aha maọ́bụ́ nnọ́chiaha". Ọ́ bụ́ ngwaa na-eziputa echiche dı́ n'ahirjokwu na ihe ahirjokwu na-ekwu. N'ihina nke a, ahirjokwu ọ́bụ́la ga-enweriri ngwaa. Ọ́ buru na o nweghı́ ngwaa, ọ́ na- adı́ ka a ga-ası́ na ọ́ bughı́ ahirjokwu. Onuora (2012) kwuru na, "ngwaa bụ́ mkpuruokwu na-adı́ n'ime ahirjokwu nke na-eme ka o nwee nghọ́ta maọ́bụ́ echiche zuru oke". Nke a gosiri na mkpuruokwu ahụ́ na-agwa mmadu ihe e kwuru maọ́bụ́ ihe e mere n'ahirjokwu ka a na-akpọ́ ngwaa. Ọ́ buru na ngwaa adighi n'ahirjokwu, ahirjokwu ahụ́ agaghı́ enwee nghọ́ta. İmaatụ́. Mgbe mmadu kwuru "anyı́ gbara bọ́lụ́". Nke a kara ihe n'okpuru bụ́ 'gbara' bụ́ ngwaa. ọ́ bụ́ ngwaa a bụ́ 'gbara' nke dı́ n'ahirjokwu a mere ka a mata ihe onye a na-ekwu maka ya mere n'ahirjokwu. Ngwaa na-arı́ nnukwu ọ́rụ́ n'asụ́sụ́ Igbo. Ọ́ bụ́ ya na-eme ka ahirjokwu nwee nghọ́ta. Ngwaa bụ́ nke na-agwa mmadu ihe e kwuru maọ́bụ́ ihe e mere n'ahirjokwu. Udemmadu (2011) kwuru na asụ́sụ́ Igbo bụ́ asụ́sụ́ ngwaa na ọ́ bụ́ ya mere na ngwaa bụ́ o bu ngwo ngwo. N'uche nwa nchọ́cha, ngwaa dı́ nnukwu mkpa n'asụ́sụ́ Igbo. Ọ́ bụ́ nke a mere e ji akpọ́ ya asụ́sụ́ ngwaa n'ihina na e nweghı́ ike iji asụ́sụ́ Igbo ziputa echiche ma ọ́ buru na ngwaa adighi na ya. E nwereike ÍsÍ na ngwaa meputa okwu ọ́huru dı́ iche iche n'asụ́sụ́ Igbo.

Ntulegharị Atụtụ

Nwa nchọcha tūlegharị atụtụ a ga-eji tūchaa nchọcha a bụ atụtụ amụmamụ ncheke.

Atụtụ Ndịna Ncheke

Lakoff na Johnson tūpụtara atụtụ ndina ncheke n'afọ 1980 n'ihị ndorondoro dī n'etiti atụtụ nsina gburu gburu na atụtụ nsinuburu. Atụtụ a na-akōwa na a gaghị eleghara orū uburu maobu gburu gburu na-arū mgbe obula a chorō imata echiche okwu obula. Atụtụ a kwetara na ngwa mmuta asusu dī mkpa n'imū na ighota asusu mana n'aka nke ozo ha kwuru na o buru na nwata buru ngwa mmuta asusu puta uwa mana o nweghi ihe o huru na gburu gburu, o gaghikwa amuta ihe obula. Ha gara n'ihị kowaa na o bu ntoala gburu gburu na-enye kpatara e ji akowanwu ihe nhuruuche n'agbanyeghi na a naghị ahuta maobu metu ya aka. N'amumamu ncheke, e nwere uzo owa ato a na-eji akowaputa mmereme obula kwa ubochi. Ha bu: (A)Owa Ndinime (*Containment schema*), Owa a nke bu owa nghota asusu gbadoro ukwu n'otu ihe idj n'ime ihe ozo. (B) Owa Ndinuzo (*Path Schema*)- Owa ndinuzo dī ka Johnson (1987), Lakoff na Johnson (1999) siri kowaa bu owa dī mkpa na nghota echiche n'asusu. (CH) Owa Ndiniike (*Force Schema*)- Owa ndinike dī ka Johnson (1987) siri kowaa bu owa ncheke nke ato n'atumatu ncheke nke na-akowa na otutu nnabata ma o bu mgbochi dī iche iche na-esite na iji ike mee ihe nke a na-ahu kwa ubochi.

Ntulegharị nchọcha n'isi'okwu

A ga-eleba anya n'oru ndi e meburu na mbu n'isiokwu yitere nke a. Obiora (2008) mere nchọcha na 'Componential analysis of Igbo verbs of planting and harvesting'. Nchọcha a Obiora mere bu maka usoro okuku n'obodo Agulu bukwazi obodo ya. Na nchọcha ya, o kpoputara usoro okuku ihe ubi dī iche iche dī ka: iku oka, igha ose, izo akpu. Nchọcha Obiora bara uru n'emem nchọcha a n'ihị na o tuchara ngwaa Igbo metutara usoro okuku na iwe ihe ubi. Nke a gosiputara na nchọcha abuo a gbadochara ukwu na ngwaa Igbo mana ebe ha siri dī iche bu na nke Obiora jiri atutu nnyocha mmebereokwu were gosiputa nke ya ebe nwa nchọcha ga-eji atutu njirimee were tuchaa nke ya. Ozo bu na nchọcha a lebara anya na ngwaa metutara osisi, na oriri ihe ebe nke Obiora metutara ngwaa usoro okuku na owuwe ihe ubi. Orji (2023) mere nchọcha na ngwaa 'Si' dī ka isi' sekpu nti na ngwaa oriri Igbo. Nchọcha Orji na nke a yitere n'ihị na ha abuo gbadochara ukwu na ngwaa ma were otu atutu wee tuchaa nchọcha.

Nchikota Ntulegharị Agumagu

A choputara site na ntulegharị agumagu na o nwebeghi onye ji atutu ncheke were tuchaa ngwaa 'Ri' dī ka ono n' isi' na ngwaa oriri e nwere n'Igbo. Nke a gosiri na nchọcha a nwere ezigbo uru o ga-aba n'ihị na o ga-etinyeso ihe na nghota ngwaa 'ri' dī ka ngwaa oriri Igbo ma mekwa ka a mata na o bughị naani mburu ma o bu atumatu okwu ka e ji atutu ncheke atucha. E nwere ike iji ya tuchaa ngwaa.

Nkwasị Ngwaa Nchọcha

Nwa nchọcha ziputara ma tuchaa ngwa nchọcha e nwetara iji gosi etu atutu ncheke siri kowaputa ngwaa 'RI' dī ka isi' sekpu nti na ngwaa oriri n'Igbo. Nke a nyere aka were kowaa na o bughị naani atumatu okwu ka a na-eji atutu ncheke akowa dī ka otutu cheere. E nwere ike iji ya tuchaa nkejasusu dī iche iche.

Ngwaa 'RI' Dī Ka Isi' N'ebe Ngwaa Oriri Ndị Ozo Dī

N' ebe a, a ga-egosiputa etu ngwaa "RI" si buru ya bu isi' n'ebe ngwaa oriri ndi ozo no. A ga-eji atutu ncheke were tuchaa ihe obula e nwetere ebe a.

Lo - lo a na-arugara aka ebe a abughi nke o na-abu onye tachaa ihe dī ya n' onu, o loo ya. "Lo" a na- arugara aka ebe a bu 'lo' dī ka ngwaa oriri e nwere n'Igbo. Nri a na-elokari elo bu utara. Mgbe mmadu na-elo utara, nke a putara na onye ahụ na-eri utara. Iji maa atu: Ada na-elo utara putara na Ada na-eri nri. Ya bu na o na-eri utara. O ga-adi mma ma a kowaa na "akpu, nri ji, gari, alibo maobu nri obula e sere ese" no n'okpuru utara.

Owa echiche a choputara na ya bu:

Ndinime – efere nri a na-elo dī na ya.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were loo nri ahụ.

Ndinike – ike e jiri loo nri ahụ.

Ta - Nke a bu otu n'ime ngwaa oriri e nwere n'Igbo. E nwere otutu ihe a na-ata ata. Ha bu: ji, ede, achicha oyibo, ahụ ekere, azu, abacha, okpa were dirj gawazja. O bu eze ka e ji ata ihe. O buru na i si na mmadu na-ata okpa, ihe o putara bu na onye ahụ na-eri okpa. Onye na-ata abacha bu abacha ka o na-eri.

Owa echiche a choputara na ya bu:

Ndinime – efere ihe a na- ata dī naya nakwa onu ihe a na-ata dī n'ime ya.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were taa ihe ahụ.

Ndinike – ike e jiri taa ya.

Nu - nke a bu ngwaa oriri ozo e nwere n' Igbo. Ihe ndi a na-anu anu na-abukari ihe dī mmiri mmiri. O bughị ihe niile a na-anu anu na-adi mmiri mmiri dī ka ogwu. O bughị ogwu niile na-adi mmiri. E nwere ogwu mkpuru e

nwere ike ita ata, nwee ndi e ji mmiri anu ma nwezie ndi di mmiri. Onye nuru ogwu riri ogwu. ri ogwu di ka o na-anu ogwu putara na o na-eri ogwu
O bu eziokwu na a gaghị ekwunwu na onye na- anu mmiri na-eri mmiri mana a ga- amata na a gbanyeghi na a gaghị asunwu ya asu, mana n'asusu Igbo, o nwere ihe onye ahụ riri.

Qwa echiche a chọputara na ya bu:

Ndinime – efere ihe a na- anu di na ya. Onu ihe a na-anu di n'ime ya.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were nu ihe ahụ.

Ndinike – ike e jiri nu ihe ahụ.

Ra - nke a so n' otu ngwaa 'ri' kacha puta ihè n'asusu Igbo. Ngwaa 'ra' bu iji ire were rachaa ihe di n'onu. E nwere otutu ihe e nwere ike iracha aracha. Ha bu: ube, ofe, oroma maobu mkpuru osisi obula. Mgbe e kwuru na mmadu na-aracha ofe, nke a putara na o nwere ihe o na-eri. Iji maa atu: o buru na i huru enyi gi ebe o ji ihe n'efere natinye ya n'onu, I nwere ike iju, "Nwanneka, kedu ihe i na-eri? onye ahụ ka o diiri ikwu na ya na-aracha ofe maobu na o na-aracha ube. Usa ya ga-eziputa ihe obula o na-eri.

Qwa echiche a chọputara bu:

Ndinime - efere ihe ahụ a na-aracha maobu a ga-aracha di.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were rachaa ya.

Ndinike - e nweghi ndinike n' ihi na o nweghi ihe a na-eji ike aracha.

Nchikota Nchoputa

N'ime nchocha a , a choputara na 'ri' bu ngwaa jikotara ngwaa diriri ndi ozo. A choputara na a ga-ejinwu owa echiche nke di n'ime atutu ncheke were kwadaa ngwaa ndi a , ya bu ngwaa 'ri'. E gosiputara etu ngwaa 'ri' siri buru nne nye ngwaa diririndi ozo.

Mmechi

A gaghị asị na nwa nchocha emechaala nchocha gbasara ihe niile maka diriri n'Igbo. N'ih i nke a ka nwa nchocha ji na-atu aro ka a gaa n'ihu mekwuo nchocha n'isiokwu a maobu n'isiokwu yitere nke a iji choputa ihe ndi e metuchaghị aka na nchocha a. Nwa nchocha na-atukwa aro ka otutu were atutu ncheke a tuchaa isiokwu di iche iche iji mee ka e nwee akwukwo ogugu di iche iche metutara isiokwu a.

Edensibija

Croft, W. & Cruse, D.A. (2004). *Cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Lackoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Langacker, R.R. (1991). *Same with the one but grammar I. Standard*: Stanford University Press.

Ngoesi, M.C. (2004). *Nchikota ihe omumu nke Asusu Igbo*. Nkpa: Optimal Pres.

Obiora, T. (2008). 'Componential analysis of Igbo verbs of planting and harvesting, *Journal of Nigeria languages and culture*. pp. 93-105.

Orji, E. O. (2023). 'Ntucha ngwaa 'SI' di ka i' si' sekpụ ntị na ngwaa osi' si' n'Igbo: atutu amumamu ncheke', *Enyo*. Ihu akwukwo 91-100

Onuora, J.C. (2012). *Usoro omumu Igbo maka sinjo sekondiri*. Onitsha: Patmonk Printers & Publishers.

Udemmadu, T.N. (2011). *Lecture note on syntax and semantics*. Department of Igbo, African and Asian Studies. Nnamdi Azikiwe University, Awaka.